

Ule o sledenju pravilom

Borut Cerkovnik

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Povzetek

Ena od stalnic Uletove filozofske poti je obravnava filozofije Ludwiga Wittgensteina, še posebno pa njegovega pojmovanja sledenja pravilom, ki ga postavlja v središče Wittgensteinove misli. Članek obravnava Uletova stališča in argumente na to temo iz njegovih spisov ter jih kritično ovrednoti.

Ključne besede: sledenje pravilom, Wittgenstein, Kripke, Ule

Ule on Rule-Following – Abstract

One of Andrej Ule's constant interests has been Ludwig Wittgenstein's philosophy, especially the conception of rule-following, which he places at the heart of Wittgenstein's thought. The article is a critical evaluation of Ule's views and arguments on this topic.

Keywords: rule-following, Wittgenstein, Kripke, Ule

V članku se bom največ nanašal na tri Uletova dela, ki eksplicitno obravnavajo pojem sledenja pravilom (včasih bo ta izraz uporabljen tudi v ednini, še posebno takrat, ko bo govora o sledenju specifičnemu pravilu.) To so knjiga *Filozofija Ludwiga Wittgensteina* (Ule, 1990) – ki poleg njegove »Zelene knjige« (Ule, 1982) po mojem mnenju predstavlja kanon slovenskega branja pomembnih klasikov analitične filozofije –, njena nemška »različica« *Operationen und Regeln bei Wittgenstein* (Ule, 1997)¹ in članek iz *Analize* »Gotovost v sledenju pravilom zavrača skepticizem« (Ule, 1999). Zdi se, da Ule karte na mizo zares vrže šele v zadnjem navedenem pisu in se odpre šele v tistih, ki sledijo njegovi eksplicitni obrnavi Wittgensteina: v sedmem poglavju »Wittgenstein, Thought and Machines« knjige *Circles of Analysis* (Ule, 2008) in v *Analizi* v članku »Wittgensteinska kritika zamisli o mislečih strojih« (Ule, 2017).

Izraz pravila, razumevanje pravila in sledenje pravilu

Morda bi naslov tega članka bolje povzel svojo vsebino, če bi se glasil »Ule o pravilih in sledenju pravilom«, saj gre pri tako imenovanih *rule-following considerations* ravno za

1 Zato bom v tem članku precej besedila povzel iz moje recenzije te Uletove knjige (Cerkovnik, 1998).

obravnavo *odnosa med pravilom in njegovo aplikacijo*. Preveč pa bi bilo, če bi njegovo vsebino skrčili samo na Wittgensteinovo razumevanje pravil in sledenja pravilom, saj Ule svojo interpretacijo Wittgensteina izgradi na kritiki Kripkejeve interpretacije² navedenih (Wittgensteinovih) pojmov.³ V knjigi *Filozofija Ludwiga Wittgensteina* uvede pojem sledenja pravilom na sledeči način: »Sledenje pravilom je zanj (za Wittgensteina, op. a.) osnovna človekova sposobnost, ki omogoča uporabo jezika in tudi intencionalnost človeškega mišljenja in delovanja.« (Ule, 1990: 12)

Pri tem se lahko najprej vprašamo, ali je sledenje pravilom res neka sposobnost ali pa obstaja neka sposobnost, ki sama še ni sledenje pravilom, kakor topljivost kuhinjske soli ni že tudi njeno topljenje v vodi, ali pa krhkost kristalnega kozarca njegovo razbitje, če ga potopimo v vročo vodo. Gotovo ni, ker je ta sposobnost, čeprav je »zgolj« praktična, Wittgenstein jo opredeljuje kot *razumevanje*, nekaj, kar je »predhodno« oziroma hkratno sledenju določenemu pravilu. Je nekaj, kar je – čeprav se izkazuje samo skozi *praktično* sledenje pravilu – nujni pogoj aplikacije pravila:

Slovnica besede »vedeti« je očitno zelo sorodna slovnici besede »moči«, »biti sposoben«. Toda tudi zelo sorodna slovnici besede »razumeti«. (Obvladati' neko tehniko.) (FR, § 150)⁴

No, obstaja pa tudi *ta* uporaba besede »vedeti«: rečemo »Zdaj pa to vem!« – in prav tako »Zdaj pa to lahko!« in »Zdaj pa to razumem!«. (FR, § 151a)

Na ta način lahko pritegnemo Soamesu (2003: 33), ki pravi, da Wittgenstein v paragrafih 143 prek 155 in 179 do paragrafa 202 *Filozofskih raziskav* in dalje razpravlja o razumevanju ter sledenju pravilu, kjer po Soamesu argumentira, da »razumevanje oziroma sledenje pravilom ni neko notranje psihološko stanje, ampak neko dispozicijsko stanje, ki vključuje to, da nekdo uporabi besedo oziroma pravilo«, in Rylu (2009: 229), ki pravi, da je poznavanje nekega pravila [*knowing a rule*] védenje-kako [*knowing how*], ki »je realizirano v izvršitvah, ki so v skladu s tem pravilom, ne pa v tem, da je to pravilo teoretično navedeno«. Sledenje pravilu torej ne more samo biti sposobnost, ampak se izvrši v dejanju samem, v katerem pa se izrazi tudi razumevanje tega pravila – naša sposobnost, da mu sledimo. Pravilo bi lahko po analogiji s Peircovo opredelitvijo znaka kot trojnosti čutno zaznavnega znaka kot takega oziroma reprezentamna, objekta in interpretanta (Peirce, 2004: 9–32), razumeli kot nedeljivo trojnost *izraza pravila, sledenja pravilu in razumevanja pravila*.

Vsaka uporaba (*Verwendung*) pravila je hkrati tudi njegova aplikacija (*Anwendung*) in njegova v času razprostrta raba (*Gebrauch*) oziroma pomen. Kot izraz pravila lahko nastopa sam *znak*, na primer za seštevanje, *ukaz* (»Sledenje pravilu je analogno izvrševanju ukaza«

2 Res pa je, da je podobno stališče, kar na nekaterih mestih poudari tudi Ule, že prej razvil Fogelin (1976 in 1987).

3 Jasno je, da spada Uletovo razumevanje Wittgensteina v *locus classicus*, katerega glavna predstavnika sta Baker in Hacker (1984 in 1985).

4 Na ta način navajam iz svojega prevoda *Filozofskih raziskav*. Prevod je narejen po Wittgensteinu (2009).

(FR, § 206)), *tabela* («Ta tabela je torej neko pravilo, po katerem se ravna pri izvrševanju ukazov» (FR, § 86)), *kažipot* («Pravilo stoji tukaj kot kažipot» (FR, § 85)) ... Če na tem mestu anticipiram zaključek tega članka: to, do česar je prišel Peirce šele na koncu svojega ukvarjanja z znaki – da namreč do pomena ne moremo priti z nenehnim kroženjem med znakom, njegovo aplikacijo in interpretacijo, saj nas to požene samo v neskončni progres, ampak je pomen znaka v tem, kar Peirce za razliko od končnega imenuje ultimativni interpretant, ki pa je navada (*habit*)⁵ –, je že od vsega začetka v jedru razumevanja znakov Wittgensteinovih zrelih filozofskih raziskovanj, saj »se nekdo po kažipotu usmerja samo do te mere, kolikor obstaja neka stalna raba, neka navada« (FR, § 198).

Z Uletom se zato ne strinjam v tem, da sledenje pravilom »omogoča uporabo jezika in tudi intencionalnost človeškega mišljenja in delovanja«, ampak se v (upo)rabi (jezikovnih) znakov dogaja sledenje pravilom in izkazuje intencionalnost človeškega mišljenja in delovanja, saj je sledenje pravilom vedno delovanje zaradi določenih razlogov, ki pa so prav pravila sama.

Pravila od *Traktata*⁶ do *Filozofskih raziskav*

V svojem raziskovanju filozofije zrelega Wittgensteina Ule prehodi pot od pojma operacije, ki ga je Wittgenstein razvil v *Logično filozofskem traktatu* (Wittgenstein, 1976), do pojma pravil iz Wittgensteinovega poznega obdobja, ki obvladujejo jezikovne igre. Osnovna ideja, ki jo zastopa Ule, je, da gre kljub razlikam pri prehodu od operacij do pravil za kontinuiteto razvoja pojma. Enostavno povedano: pojem pravil Wittgensteinove pozne filozofije je nastal – če pri tem uporabim priljubljeno Uletovo sintagmo – z »mehčanjem« pojma operacije iz *Traktata*, ne da bi bilo pri tem izgubljeno tisto bistveno operacije. To bistveno pa se med drugim kaže predvsem v »načelni razliki med operacijami in vsemi čisto vzročnimi procesi« (Ule, 1997: 14).

Menim – tega vprašanja se bomo dotaknili še pozneje –, da je morda le treba poudariti, da so operacije že nek izraz uporabe pravil, tako da Wittgenstein od *Traktata* do *Raziskav* dejansko razvije uniformna (logična) *pravila*, po katerih se vršijo operacije, v gramatikalna *pravila*, ki v njegovi pozni filozofiji splošneje – pa vendar ne uniformno kot v *Traktatu* – določajo načine artikulacije jezika. Uletu se zdi pomembna še neka druga značilnost pravil, ki se po njegovem mnenju – v dejstvu, da mi tvorimo slike dejstev – kaže že v *Traktatu*: pravila so pogoj možnosti smiselnega jezika in smiselnega delovanja, zato Wittgenstein v svoji pozni filozofiji jezik razume kot socialno dejavnost, pravila pa kot tista, ki obvladujejo tako jezikovne igre kot oblike življenja, in zato predstavljajo bistvo človeške družbe. Podrobnejši prikaz te svoje teze, s katero zaključuje

5 K temu glej poglavje »The Development of Peirce's Semiotic« v Short (2007: 27–59).

6 Gre seveda za *Logično filozofski traktat* (Wittgenstein, 1976). Nanj se kdaj nanašam tudi tako, da navajam številko teze iz njega.

navedeno knjigo, pa Ule izdela v članku »Gotovost v sledenju pravilom zavrača skepticizem« (1999), v katerem pokaže, da je izvorni Wittgensteinov paradoks sledenja pravilu paradoks gotovosti – paradoks neutemeljene nedvornosti v sledenju pravilu.

Jedro Uletove knjige *Operacije in pravila pri Wittgensteinu* tvorijo tri poglavja: Operacije v *Traktatu*, Sledenje pravilom v sintaktičnih sistemih, Kripke-Wittgensteinov paradoks sledenja pravilom. V prvem od navedenih poglavij Ule natančno opredeli pojem operacije, ki je za *Traktat* osrednjega pomena. Izpostavi njen nedejstven značaj in tri elemente, ki so vsebovani v njem: baza operacije, poljuben člen zaporedja form in rezultat uporabe operacije na poljubnem členu tega zaporedja. Ugotavlja, da je že v *Traktatu* implicirana težava, ki je bistvenega pomena tudi za Wittgensteinovo pozno filozofijo: »Kako je neko pravilo (oz. neka operacija) sploh lahko določeno?« (Ule, 1997: 21) To je osrednje vprašanje, na katerega poskuša odgovoriti Ule. Res je, da težava eksplicitne določitve pravil, ki ji vladajo, velja tudi za operacijo *N*, s katero je Wittgenstein v *Traktatu* izrazil splošno formo stavkov kot resničnostno funkcijo elementarnih stavkov. To je tudi razlog za različne interpretacije operacije *N* in ugovore proti njej, ki jih Ule podrobno obravnava. Vendar je bil Wittgenstein v času *Traktata* mnenja, da lahko navedeno težavo odpravimo z ustreznim zapisom, v katerem se eksaktno kažejo pravila skupaj s svojimi aplikacijami, zato tam tudi raba izraza »in tako dalje«, ki je za Uleta »abstraktno jedro operacij nasploh oz. abstraktno jedro sintaktičnih pravil« (Ule, 1990: 48), sploh ni problematizirana.

Čeprav je karakter operacij – in s tem tudi operacije *N* – idealen, pa po Uletovem mnenju operacije niso goli znaki za splošno formo rezultatov operacije, ampak so »operacije dejanska delovanja z znaki« (Ule, 1997: 39). Karakter operacije se namreč kaže v njeni aplikaciji. Čeprav moramo ta delovanja operacije v *Traktatu* razumeti zgolj v sintaktičnem in ne »pragmatičnem« smislu, pa gre pri aplikacijah operacij – kar Ule eksplicitno poudarja – vendar za »delovanja po pravilih«, v čemer pa vidi zametek socialnega karakterja jezika, ki ga je Wittgenstein izpostavil v pozni filozofiji. To »socialnost« pa naj bi v svoji zgodnji filozofiji »zakril« z voljo solipsističnega subjekta.

Sedaj prihajamo do odločilnega vprašanja za kontinuiteto Wittgensteinove misli. Ule predpostavlja, da je Wittgenstein svoj pojem pravil razvil iz pojma operacije, vendar se obotavlja, ko naj bi zatrdil, da je *pojem pravila* temeljni pojem že v *Traktatu*: »Ker je pojem logičnih operacij v *Traktatu* vendarle Wittgensteinov temeljni pojem, je pomembneje poudariti to, da so pravila izraz operacij, kot to, da operacije odsevajo formo pravil.« (Ule, 1997: 41) Ule se tukaj naslanja predvsem na interpretacijo tezo 5.512 v *Traktatu*, v kateri Wittgenstein pravi, da se logična operacija negacije zrcali v določenih skupnih znakovnih pravilih. Vendar to še ne dokazuje tega, kar pravi Ule, da Wittgenstein v *Traktatu* marsikdaj pojmuje »pravila kot sintaktični izraz operacij« (Ule, 1997: 40). Menim, da je ravno obratno, kar navsezadnje tudi podpira osnovno sporočilo Uletove knjige – da so namreč operacije sintaktični izrazi (znakovnih) pravil. Evidenco za to nam ponuja že sam *Traktat*. V tezi 5.47 Wittgenstein »izrazi željo«, da bi podal eno in edino splošno formo stavka. V podtezah te teze (5.471–5.476)

pa opredeljuje pogoje, ki bi jim moral izraz splošne forme stavka zadostiti. Zadnji pogoj – preden v tezi 5.5 prvič v *Traktatu* opredeli splošno formo stavka kot resničnostno funkcijo elementarnih stavkov, resničnostne funkcije pa so tvorjene s postopno uporabo operacije *N* na elementarnih stavkih – je, »da tu (pri izrazu splošne forme stavka, op. a.) ne gre za neko število osnovnih pojmov, ki morajo biti označeni, temveč za izraz nekega pravila« (*Traktat*, 5.476). Prva kurziva je Wittgensteinova, druga je moja.

Lahko bi dejali, da je Wittgensteinu v *Traktatu* šlo prej za opredelitev izraza forme stavkov (operacije) v nekem znakovnem jeziku, kot pa za (logično) formo samo, ki pa vendar ostaja temelj – čeprav neekspliciran – njegove zgodnje misli. Osnovna linija kontinuitete Wittgensteinove misli, s čimer bi se najbrž strinjal tudi Ule, po mojem mnenju poteka tako: logična forma – življenjska forma; sintaktična pravila – pravila; operacija – sledenje pravilu/pravilom; jezik (kot uniformirana celota) – jezik (kot celota jezikovnih iger).

Wittgenstein na številnih mestih – tako v *Traktatu* kot pozneje – govori o načinu: način, kako so predmeti povezani v stanjih stvari (*Traktat* 2.032), način, kako se drug na drugega nanašajo elementi slike (*Traktat* 2.14), način označevanja, za katerega je pomembno samo to, da je možen način označevanja (*Traktat* 3.3421), način, kako lahko resničnostne funkcije katerega koli števila elementarnih stavkov zapišemo v shemi (*Traktat* 5.101), način sklepanja, ki ga lahko razberem iz dveh stavkov, kadar en sledi iz drugega (*Traktat* 5.132), način izražanja, v katerem notranje relacije med stavki izrazimo tako, da prikažemo nek stavek kot rezultat neke operacije, ki ga proizvede iz drugih stavkov (baz operacije) (*Traktat* 5.21), »Resničnostna operacija je način, kako iz elementarnih stavkov nastane resničnostna funkcija« (*Traktat* 5.3), »Smisel stavka je metoda njegovega preverjanja« (način verifikacije kot vzpostavitev smisla stavka). Če v navedenih opredelitvah zamenjamo način s *pravilom*, potem – grobo rečeno – »z eno potezo« naredimo prehod od zgodnjega Wittgensteina, ki je na vse kriplje poskušal najti znotrajjezikovni izraz – način, kako – pravil, k poznemu Wittgensteinu, ki je v temelj funkcioniranja jezika postavil pravila, ki jim ne moremo najti operacijskega izraza, npr.: pravilo, po katerem se drug na drugega nanašajo elementi slike, pravilo sklepanja, kadar en stavek sledi iz drugega, pravilo, kako iz elementarnih stavkov nastane resničnostna funkcija, pravilo preverjanja smisla stavka, šahovsko pravilo, pravilo jezikovne igre itd.

Nakazan razvoj pojmov Ule v svoji knjigi podrobno zasleduje. Opiše, kako je Wittgenstein došel do ideje o množstvu sintaktičnih sistemov. To je bilo mogoče samo z zavrnitvijo ene od osnovnih postavk *Traktata* – da so elementarni stavki logično neodvisni. Izključevanje barv – pa tudi nekatera druga apriorna izključevanja, predvsem stopenj različnih vrst – je »prisililo« Wittgensteina, da je elementarne stavke začel motriti v luči notranjih relacij v okviru določenega sintaktičnega sistema. Idejo sintaktičnih sistemov, v okviru katerih se oblikujejo pogoji stavčnega smisla, pa Ule poveže z idejo »identifikacije stavčnega smisla z metodo njegovega preverjanja« (Ule, 1997: 58). Metoda preverjanja ni, kot poudarja Ule, neka »empirična« hipoteza o resničnostnih pogojih stavka, kakor

so menili člani *Dunajskega kroga*, s katerimi je bil Wittgenstein v začetku tridesetih let v intenzivni interakciji, ampak »del logične gramatike stavka, ki je podana s pomočjo gramatičnih (ali sintaktičnih) stavkov (ki so apriorni)« (Ule, 1997: 60). Sintaktične sisteme je Wittgenstein v tem svojem »vmesnem obdobju« motril kot igre s trdnimi pravimi, navedeni gramatični stavki pa naj bi – podobno kot operacija *N* v *Traktatu* logično formo stavkov – izražali ta (od posameznega sistema odvisna) pravila.

To, da sledenja pravilom ni mogoče izraziti v sintaktičnih sistemih, je tema tretjega poglavja Uletove knjige, na začetku katerega se sprašuje, ali »lahko pojem operacije iz *Traktata* sploh apliciramo na Wittgensteinova dela po njem« (Ule, 1997: 65). Odgovarja, da ne, ker pravila obstajajo »v aplikaciji in skozi aplikacijo« (Ule, 1997: 70). S tem Ule pravzaprav ugotavlja, da je Wittgenstein v *Traktatu* operacije pojmoval kot izraz pravil(a), da je – čeprav mu je enoten logični sistem razpadel na mnogotere gramatične sisteme – še nekaj časa menil, da je za ta gramatična pravila vendarle (vedno?) mogoče najti jezikovni izraz, da pa je končno ugotovil, da za to, da uporabimo nek izraz (pravila), spet potrebujemo neko (novo) pravilo, zato – ker bi navedeno očitno vodilo v neskončni progres – smisla pravila ne moremo iskati v kakšnem jezikovnem izrazu, ampak v njegovi aplikaciji. Ta pa vendar ostane neizrekljiva in se »izraža« v sledenju pravilom. Takšno stališče o pravilih je, tako Ule, Wittgenstein zastopal v obdobju *Filozofskih raziskav*, vendar je tam – namesto trdnih pravil, ki določajo znakovni račun⁷ oziroma operiranje s simboli znotraj mnogoterih jezikovnih sistemov – vpeljal pojem (tudi neeksaktnih) pravil, ki obvladujejo jezikovne igre.

Za Uleta ostaja samo še eno vprašanje: »Kako je v nekem jeziku (znakovnem računu, sistemu itd.) sledenje pravilom sploh mogoče? Kako sploh 'obstaja' sledenje pravilom kot sledenje delovanjem?« (Ule, 1997: 81) Po njegovem mnenju namreč v *Filozofskih raziskavah* pojem pravila vedno bolj predstavlja samo nek nesamostojni del našega jezikovnega prikazovanja sledenja pravilom. Poudari, da je Wittgenstein prišel do tega, da lahko sledenje pravilom izrazimo samo s sledenjem nekim drugim pravilom in da vsako sledenje pravilom »končno temelji v nekem ,neutemeljenem' delovanju po pravilih, ne pa v razlagi nekega pravila« (Ule, 1997: 85). Toda navedena veriga »pogojevanja«, ki se konča v nekem »neutemeljenem« delovanju, ni vzročna; pravilo, ki je bolj temeljno, ni vzrok za pravilo, ki temelji na njem, ampak razlog za to, čemu smo uporabili ravno to pravilo.⁸ Razlog za delovanje po pravilih to delovanje upraviči. V temelju vsakega delovanja po pravilih torej po Uletu ostane neko »neupravičeno« sledenje pravilom brez razloga. Ule ob tem navede § 219 *Filozofskih raziskav* (»Ko sledim pravilu, ne izbiram. Slepo sledim pravilu.«) in se glede neupravičenosti sklicuje na § 289, kjer Wittgenstein pravi, da »uporaba kake besede brez upravičenosti ne pomeni, da jo uporabimo napačno«.

7 To je po mojem mnenju tudi najbolj ustrezen prevod nemškega izraza »Kalkül«.

8 V poglavju »Wittgenstein o ,razlogih' in ,vzrokih' dejanj« (Ule, 1990) je razlika med vzroki in razlogi obravnavana podrobno. Med poznavalci Wittgensteinovega dela je dobro poznana, zavzema pa tudi pomembno mesto v analitičnih in psiholoških teorijah o človekovem namernem delovanju.

Sam bi bil pri uporabi zadnjega navedka bolj pazljiv od Uleta, saj se ta navedek nanaša na naše zasebno upravičenje izraza občutkov, ne pa nasploh na javno rabo jezika. Kar se tiče javne rabe jezika, pa je Wittgenstein na številnih mestih, kjer razvija svoje zavračanje tega, da ima razumevanje pravila in s tem sledenje pravilu svoj izvor v kakšnem našem fiziološkem ali psihološkem stanju oziroma v kakršni koli interpretaciji (FR, §§ 141-202 in tudi že prej), glede utemeljitve sledenja pravilu jasen:

- Ko obravnava stališče, da za kazanje na obliko (barvo itd.) oziroma menjenje tega, četudi bi obstajali, »značilni doživljaji« niso relevantni:

Včasih usmerimo pozornost na obliko tako, da jo prerišemo, včasih tako, da mežikamo, da ne bi razločno videli barve itd. itd. Hočem reči: To in podobno se dogaja, *medtem ko* 'je pozornost usmerjena na to in to'. Toda ni samo to tisto, kar nam dopušča reči, da nekdo usmerja svojo pozornost na obliko, barvo itd. Kakor šahovska poteza ne sestoji samo v tem, da se neka figura na deski premakne tako in tako, – pa tudi ne v mislih in občutkih, ki spremljajo potezo tistega, ki jo povleče; temveč v **okolishčinah**, ki jih imenujemo: »igrati šahovsko partijo«, »reševati šahovski problem« in podobno. (FR, § 33)

Vendar pa obstaja nekaj, kar lahko, nemara za kazanje na obliko, imenujemo »značilni doživljaji«. Na primer: sledenje konturi s prstom ali s pogledom pri kazanju. – Kakor pa se *to* ne dogaja v vseh primerih, v katerih 'menim obliko', tako se v vseh teh primerih ne dogaja nikakršen drugačen značilni proces. – Pa četudi bi se kakšen takšen ponavljal v vseh, bi bilo to, ali bi rekli »Pokazal je na obliko in ne na barvo«, vendarle **odvisno od okoliščin** – tj. od tega, kar se dogaja pred in po kazanju. (FR, § 35)

- Ko pravi (FR, § 85), da če pravilo razumemo kot kažipot, zanj lahko najdemo različne interpretacije, tako da kažipot »včasih pušča dvom, včasih ne«: »Kažipot je v redu – če, v **normalnih razmerah**, izpolnjuje svoj smoter« (FR, § 87).
- Ko zavrača stališče, da bi razumevanje nekega sistema izenačili s kakšnim fiziološkim stanjem ali z obstojem nekega psihičnega procesa (na primer, da mi na misel pride formula, ali da to formulo izgovorim oziroma napišem), in se sprašuje, ali »sedaj razmem« oziroma »sedaj lahko nadaljujem«, opisuje nek proces, »ki obstaja za ali poleg izgovarjanja formule«:

Če mora kaj stati 'za izgovarjanjem formule', potem so to **določene okoliščine**, ki me upravičujejo, da rečem, da bi lahko nadaljeval, – ko mi pride na misel formula. ... – to, kar ga za nas upravičuje, da v takšnem primeru reče, da razume, da ve, kako naprej, pa so **okoliščine**, v katerih je imel nek takšen doživljaj. (FR, § 154 in 155)

In tako tudi besedo 'branje' uporabljamo za neko družino primerov. In v **različnih okoliščinah** apliciramo različne kriterije za to, da nekdo bere. (FR, § 167)

Besede »Sedaj znam dalje« so bile pravilno aplicirane, ko mu je prišla na misel ta formula: namreč v **določenih okoliščinah**. Denimo ko se je učil algebre, se je takšnih formul posluževal že prej. – To pa ne pomeni, da je navedena izjava samo neka

okrajšava za opis **vseh okoliščin**, ki tvorijo prizorišče naše jezikovne igre. – Pomisli na to, kako se učimo uporabljati sledeče izraze: »sedaj znam dalje«, »sedaj lahko nadaljujem« idr.; v kateri družini jezikovnih iger se učimo njihove rabe. (FR, § 179)⁹

Menim, da je iz navedenega jasno, da so *okoliščine* tiste, ki določajo razumevanje pravila. V vsakokratni praksi torej sovpadajo aplikacija pravila, razumevanje pravila in pravilo samo. Tvegal bi trditev, da je pri v čas razprostrti rabi odločilna stičnost med posameznimi uporabami, kar tvori rabo kot vrsto »nad« njenimi posameznimi primerki. Za takšno rabo tako torej ni nujno, da je določena s kakšnimi nujnimi in zadostnimi pogoji, ampak tvori družino uporab. Stičnost teh uporab pa je zagotovljena z istostjo življenjske oblike ljudi. V tem je tudi smisel Wittgensteinove trditve iz slavnega § 201 *Filozofskih raziskav*, »da obstaja *dojemanje* pravila, ki *ni tolmačenje*, temveč se, od primera do primera aplikacije, izraža v tem, kar imenujemo ‚slediti pravilu‘ in ‚ravnati v nasprotju z njim‘« (FR, § 201).

Antikripke

Ravno status tega »slepega sledenja« pravilu pa je predmet Uletove razprave v poglavju o Kripke-Wittgensteinovem paradoksu, ki so mu dali celo lastno ime – *Kripkensteinov paradoks*. Ule podrobno analizira Kripkejevo argumentacijo iz *Wittgenstein on Rules and Private Language* in pokaže, da njegova interpretacija ne ustreza pojmu sledenja pravilom, kakor ga je Wittgenstein razvil v *Filozofskih raziskavah*. Lahko bi rekli, da Wittgensteinu sledi v kritiki interpretacijskega pogleda, ko trdi, da »nič od tega, kar je bilo nekoč v moji duševnosti ali kar sem v vedênju pokazal navzven« (Kripke, 2011: 81), ne pove, kateremu pravilu sem sledil. Ne sledi pa mu v pozitivnem odgovoru glede sledenja pravilom. Kripke namreč izpelje nekakšen »humovski skepticizem«, ki je v tem, da posameznik *ne more vedeti*, kateremu pravilu sledi. Za to, da sploh sledi kakšnemu pravilu, je po Kripkejevem mnenju potrebno medsebojno strinjanje članov skupnosti, ki uporablja ta pravila in posameznika *induktivno* usmerja k »pravilnemu« družbeno sprejemljivemu sledenju pravilom. Wittgenstein, tako Ule, pa nasprotno meni, da posameznik vedno ve – čeprav mu tega ni treba utemeljevati oziroma to utemeljuje skozi prakso delovanja –, kateremu pravilu sledi, kajti sledenje določenemu pravilu ni hipotetično »dejstvo«:

Kripke domneva, da ljudje s pomočjo medsebojne kritike drug drugemu induciramo nekakšen vtis o pravilnem sledenju pravilu, ki pa je, načeloma gledano, vedno odprto možni zmoti in potem *korekciji*. To pomeni, da je po njegovem mogoče na *katerikoli stopnji* obvladanja pravila doseči, da subjekt »odvadimo« določene, za nas napačne rabe pravila. Skratka, posameznika lahko s »surovim« dejstvom kritike privedemo na (začasno) pravo pot. Podobno, kot je Hume oprl uporabo indukcije na človekovo *utrjeno navado*, opre Kripke uporabo pravil na *utrjeno navado*, le da je to sedaj družbeno

9 Na vseh navedenih mestih je poudarek **okoliščin** moj.

in ne samo psihološko dejstvo. Kot da nam nikoli ne bi zmanjkalo novih in novih napotkov za rabo pravil in sredstev za preverjanje rabe. Resda tudi Kripke pravi, da se to poučevanje konča, namreč v »potrebem« številu pozitivnih testov rabe pravila, vendar ni nobene meje ali kriterija za potrebno število pozitivnih testov.

Drugače misli Wittgenstein. Po njegovem se takšno medsebojno pogojevanje posameznikov glede rabe in razumevanja pravil nekje konča in od tam dalje ni *mogoč* več noben nadaljnji pouk ali test. Posameznik pač osvoji pravilo in potem ne bodo pomagali nobeni dodatni primeri več, ker se bodo bodisi ujemali z njegovim pravilom bodisi jih sploh ne bo razumel. Tudi nobena kritika ali spodbuda s strani družbe posamezniku ne bo pomagala osvojiti »našega« pravila. Dejstvo, ki omogoča naše sklepanje o tem, da bo tako osvojeno pravilo vendarle v skladu z »našim« pravilom, je, da je ta posameznik tesno povezan z nami v okviru skupne življenjske oblike, da po možnosti deli z nami »isti« jezik, torej razume enake besede enako ali vsaj močno podobno kot mi (tako, da se z njim lahko neovirano pogovarjamo). Zato lahko shajamo pri učenju pravil s *končnim vzorcem pojasnil* in paradigem uporabe. (Ule, 1999: 36)

Posledica navedenega pa je predvsem neko pojmovanje jezika, ki je po Uletovem mnenju bistveno za razumevanje Wittgensteinove filozofije. Ni, res, da bi se jeziku – kar bi lahko iz peljali iz Kripkejevega skepticizma – vedno samo približevali in ga »kakor« obvladali. Jezik vedno *dejansko* obvladamo, vstop otroka vanj pa je *kvalitativen skok*. Zaključimo z Uletom:

Jezik ne nastane *kontinuirano iz narave*, čeprav je za ljudi *naraven*. Tudi *ni rezultat konvencije*, kajti vsaka konvencija že predpostavlja jezik. Zato lahko rečemo, da jezik in prostor pravil pripadata človeštvu samemu, načinu biti človeka, ne (samo) njegovim lastnostim ali izdelkom. (Ule, 1997: 180)

Literatura

- Baker, G. P. & Hacker, P. M. S. (1984). *Scepticism, Rules and Language*. Oxford: Basil Blackwell.
- Baker, G. P. & Hacker, P. M. S. (1985). *Wittgenstein. Rules, Grammar and Necessity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Cerkovnik, B. (1998). »*Operation und Regeln bei Wittgenstein Vom logischen Raum zum Regelraum*: Andrej Ule«. (Recenzija knjige.) *Analiza*, let. 2, št. 2–3, str. 176–180.
- Fogelin, R. J. (1976). *Wittgenstein*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Fogelin, R. J. (1987). *Wittgenstein* (druga izdaja). London: Routledge and Kegan Paul.
- Kripke, S. (1982). *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Oxford: Basil Blackwell.
- Kripke, S. A. (2011). »Wittgenstein o pravilih in zasebnem jeziku: izbrani odlomki iz istoimenske knjige«. Prevedla Urban Šrmpf in Urh Vele. *Analiza*, let. 15, št. 4, str. 75–92.
- Peirce, Ch. S. (2004). *Izbrani spisi o teoriji znaka in pomena ter pragmaticizmu*. Ljubljana: Krtina.
- Ryle, G. (2009). »Knowing How and Knowing That«. V Ryle, G., *Collected Papers, Volume 2, Collected Essays 1929–1968*, London & New York: Routledge, str. 222–235. (Ponatisnjenje po *Proceedings of the Aristotelian Society*, vol. XLVI, 1946.)
- Short, T. L. (2007). *Peirce's Theory of Signs*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Soames, S. (2003). *Philosophical Analysis in the Twentieth Century, Volume 2, The Age of Meaning*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Ule, A. (1982). *Osnovna filozofska vprašanja sodobne logike*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ule, A. (1990). *Filozofija Ludwiga Wittgensteina (Od Traktata do Filozofskih raziskav)*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Ule, A. (1997). *Operationen und Regeln bei Wittgenstein*. Frankfurt/M: P. Lang Verlag.
- Ule, A. (1999). »Gotovost v sledenju pravilom zavrača skepticizem«. *Analiza, časopis za kritično misel*, letn. 3., št. 3–4, str. 22–47.
- Ule, A. (2008). *Circles of Analysis*. Wien, Zürich & Berlin: Lit Verlag.
- Ule, A. (2017). »Wittgensteinska kritika zamisli o mislečih strojih«. *Analiza*, let. 21, št. 3–4, str. 109–120.
- Wittgenstein, L. (1976). *Logično filozofski traktat*. Prevedel Frane Jerman. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Wittgenstein, L. (2009). *Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigations*. Prevedli G. E. M. Anscombe, P. M. S. Hacker in Joachim Schulte; revidirano četrto izdajo uredila P. M. S. Hacker in Joachim Schulte. Oxford & Malden: Blackwell Publishing Ltd.
- Wittgenstein, L. (tipkopis). *Filozofske raziskave*. Prevedel Borut Cerkovnik.